

„Et aiestat en Ongri' et en Franssa” /

„És valék úgy Magyar-, mint Franciaországba.”

PILISI GÓTIKA

II. ANDRÁS FRANCIA KAPCSOLATAI

PILISI GÓTIKA

II. ANDRÁS

FRANCIA

KAPCSOLATAI

PILISI GÓTIKA

II. ANDRÁS FRANCIA KAPCSOLATAI

A Ferenczy Múzeumban, Szentendrén megrendezett,
2016. május 16. és június 30. közötti kiállítás katalógusa

szerkesztette **BÁRÁNY ATTILA, BENKŐ ELEK, KÁRPÁTI ZOLTÁN**

DEBRECEN – SZENTENDRE 2016

MEMORIA HUNGARIAE 3

Sorozatszerkesztő BÁRÁNY ATTILA

A MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport kiadványa.

MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, LP2014–13/2014.

Kutatócsoport-vezető BÁRÁNY ATTILA • memhungunideb.hu

Felelős kiadó FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM, Szentendre • muzeumicentrum.hu

GULYÁS GÁBOR igazgató

Együttműködő partner MTA BTK RÉGÉSZETI INTÉZET • ri.btk.mta.hu

Könyvterv KELEMEN RICHÁRD • ke.net/kelemenrichard

ISBN 978 963 508 837 9

ISSN 2498 7794

© 2016, MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport

© Bárány Attila © Benkő Elek © Györkös Attila © Kiss Gergely © Novák Ádám

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva.

A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorozható és nem terjeszthető.

Printed in Hungary

Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre

Tartalomjegyzék

7	Előszó – Gulyás Gábor
11	III. Béla (1172–1196) nyugati kapcsolatai – Bárány Attila
12	II. András, az európai uralkodó – Bárány Attila
17	Magyar főpapok a „párizsi egyetemen” (Studium Parisiense) és a magyar királyi kancellária – Kiss Gergely
25	Francia származású főpapok II. András uralkodása idején – Kiss Gergely
39	Főpapi pecsétek II. András korában – Novák Ádám
47	II. András pecsétjei – Novák Ádám
53	A keresztes hadjárat és a Latin Császárság – Bárány Attila
63	Jolánta királyné és a Courtenay-familia – Bárány Attila
71	Courtenay Róbert Magyarországon (1220–1221) – Bárány Attila
77	Anjou Izabella magyar királynéi pecsétjei – Novák Ádám
81	A középkori pecsétek 3D modellezéséről – Novák Ádám
83	A ciszterci rend – Györkös Attila, Benkő Elek
87	A ciszterci rend a középkori Magyarországon. A pilisi monostor – Györkös Attila, Bárány Attila, Novák Ádám
99	A pilisi monostor alapítása és építéstörténete – Benkő Elek
113	Temetkezések a középkori pilisi apátságban – Benkő Elek
123	A pilisi lovagi sír a káptalanteremben – Bárány Attila – Benkő Elek
133	A pilisi ciszterci monostor könyvtárának régészeti maradványai – Benkő Elek
141	Összefoglalás
147	Bibliográfia

Gulyás Gábor

Előszó

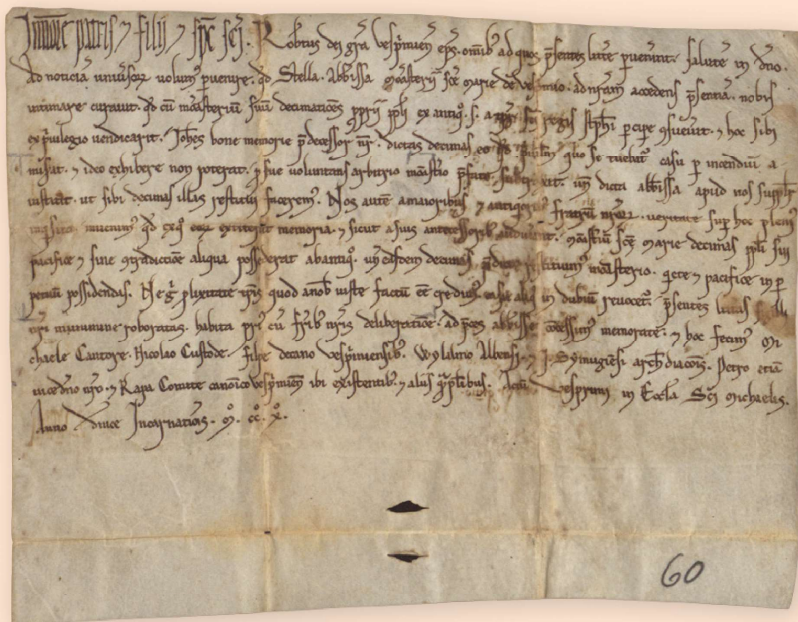
Nem régóta, mindössze Giorgio Vasari híres könyvének megjelenésétől kezdve nevezzük az úgynevezett „érett középkor” művészetét gótikának. A *goticó*, azaz a *barbár* megjelölés sokáig pejoratív volt, mint ahogyan a „sötét” középkorról is jóideig lesajnáló módon volt szokás nyilatkozni. Jellemző, hogy széles körben képes volt hatást elérni egy olyan teória, amely szerint a 7., a 8. és a 9. századot a történészek csak utólag iktatták be a történetírásba, valójában nem is voltak ilyen századok ... A német Heriberg Illig: *Kitalált középkor* című, magyarul tizenöt évvel ezelőtt kiadott könyve abból indult ki, hogy mivel XIII. Gergely pápa 1582-es naptárreformja hibás volt, három évszázadot kénytelenek voltak beleírni a történelembe. Ezt a feltételezést sokan, sokféleképpen támadták – de minden kétséget kizáróan cáfolni csak egyetlen diszciplína tudta: a régészet. A fennmaradt és előkerült tárgyi emlékek egyértelműen bizonyítják Illig állításának képtelenségét.

Nincsenek „jelentéktelen” korok: a középkor ugyanolyan izgalmas és fontos időszak az emberi történelemnek, mint az antikvitás és az újkor. Ugyanakkor a művészi értékei kevésbé ismertek, ami főként a reneszánszsal útjára indult új művészeti korszakparadigmáknak köszönhető. A nyugati művészet története azóta az antikvitással kezdődik, amelynek a világát a középkor kétségkívül nagyon kevésbé örököltette tovább. Ebben semmi különös nincs: minden új korszak az előző tagadásaként, nem pedig folytatásaként tételezi magát.

Miközben a magyar államalapítást követő évszázadok történelmünk legsikeresebb időszakai közé tartoznak, a kulturális örökségben ez nagyon kevésbé jelenik meg. Gótika Magyarországon? Olyan domináns módon, ahogyan Franciaországban vagy Angliában, mifelénk nem volt. Ráadásul a ciszterciek által épített templomok jelentős része a török hódoltság alatt megsemmisült. A visegrádi vár, a Mátyás-templom vagy a kassai dóm világviszonylatban is figyelemre méltó épület, a Kolozsvári-tesztvérek Sárkányölő György-szobra, a lőcsei szárnyasoltár és a győri Szent László herma is jelentős, született néhány európai szintű miniatúra (leginkább a Képes Krónikába), de ezeken túl alig valami ... A kései értelmezőnek könnyen

az lehet az érzése, mintha a gótika mifelénk csak mutatóban jelent volna meg. Ez hamis lát-
szat. Ahogyan hatalompolitikai szempontból a középkori magyar királyság Európa jelentős
tényezője volt, úgy a korabeli magyar „magaskultúra” is szinkronban volt a nyugati telje-
sítményekkel. Azt, hogy ez miképpen jelent meg a mindennapokban, legplasztikusabb
módon a régészet képes felmutatni. Egy régészeti kiállítás ambíciója aligha lehet más, mint
hogy ezt ne csupán a szakmai érdeklődőknek tegye meg, hanem az úgynevezett művelt
nagyközönségnek is. A *Pilisi gótika* című kiállítás egy egész világot rekonstruál – látványos
módon, de az előkerült tárgyi emlékek kiállításával hitelesítve. A kövek mögött felsej-
lik egy gondolkodásmód, amely egyszerre volt földhöz ragadt és égbe törő, egyszerre épí-
tett a személyes élményekre és a transzcendenciára. Ez utóbbit az égbolt fölött vélte megta-
lálni: emberalakot formáló szobrai jórészt fölfelé néznek s az épületek is a magasba törnek.
Legnagyobb témája mégis – Isten és a hit enigmáján túl – a *halál* volt. Azt hiszem, soha nem
volt olyan meghatározó része a kultúrának a halállal való számvetés, mint a középkorban.
A kiállítás ezt a gondolkodásmódot is megidézi, amikor a tárlat lehangsúlyosabb helyére
egy sír rekonstrukcióját helyezi. Ki fektetett ott? Hogy került oda? Igazi középkori rejtély,
amit – Umberto Eco *A rózsza neve* című remekműve óta tudjuk – rettentő nehéz felfejteni.
Itt fikciók is vannak, nem csupán tények, mint a szigorú tudományban – ezért is lehet külö-
nösen érdekes a látogatók többségének.

A Pilis mindig is izgalmas hely volt – sötét titkok, legendák, emlékezetes történetek kötőd-
nek hozzá. A kiállítás egy olyan időszak titkait idézi meg, amelyről nagyon keveset tudunk.
Mindemellett ez a szó szoros értelmében hiánypótló, jelentős vállalkozás – régészet, történet-
tudomány és művészet találkozása a kiállítótérben – arra is lehetőséget ad, hogy a múlthoz
való, folyton változó viszonyunkat aktuálisan tisztázzuk a magunk számára. Hogy a középkort
ne „sötétnek”, hanem izgalmasnak lássuk.

1 Róbert veszprémi püspök oklevele. Róbert, veszprémi püspök Stellának, a veszprémi Szűz Mária monostor apátnőjének kérésére megerősíti a monostor Szent István kora óta meglévő tizedszedési jogát. Róbert elődje, János püspök a tizedeket elvette, mivel az igazoló oklevél tűzvész miatt elveszett. Veszprém, 1210. MNL OL DL 60. Fejér, CD III/1. 103–104.; VOSUPPL n. 21. Hasonmása: Hajnal, 1959. 59. mell.; Solymosi, 2006. 335. [GYA, BG]

Novák Ádám

Főpapi pecsétek II. András korában

A II. András-kori Magyarország francia kapcsolatait reprezentatív módon tudjuk bemutatni a klérus két, Franciaországhoz és a Courtenay királynéhoz is kötődő alakjának okleveles és pecsétanyagán keresztül. A magyar egyház nyugati kapcsolataiban kiemelkedő szerepet játszott Róbert, fehérvári prépost, királyi kancellár (1207–1209), veszprémi püspök (1209–1226), majd esztergomi érsek (1226–1239); **1, 2, 3, 5, 6** illetve Bertalan, veszprémi prépost (1222), királynei kancellár ([?]1224), majd veszprémi püspök (1226–1244). **7, 8, 9, 10** „Hagyatékukból” alább egy válogatást közlünk.

2 Róbert veszprémi püspök (1209–1226) nagyobb, ún. pontifikális pecsétjének legkorábbi fennmaradt lenyomata. A teljesen francia mintára készült főpapi pecsét kb. 65 × 40 mm nagyságú, mandorla alakú és természetes színű. Pecsétmezejében teljes egyházi díszbe öltözött álló főpap látható. Fején mitra, bal kezében pástortartót tart, jobbát áldásra emeli. Két folytonos vonal között majuszkulás körirata:

ROBERT DEI GRA[CIA]

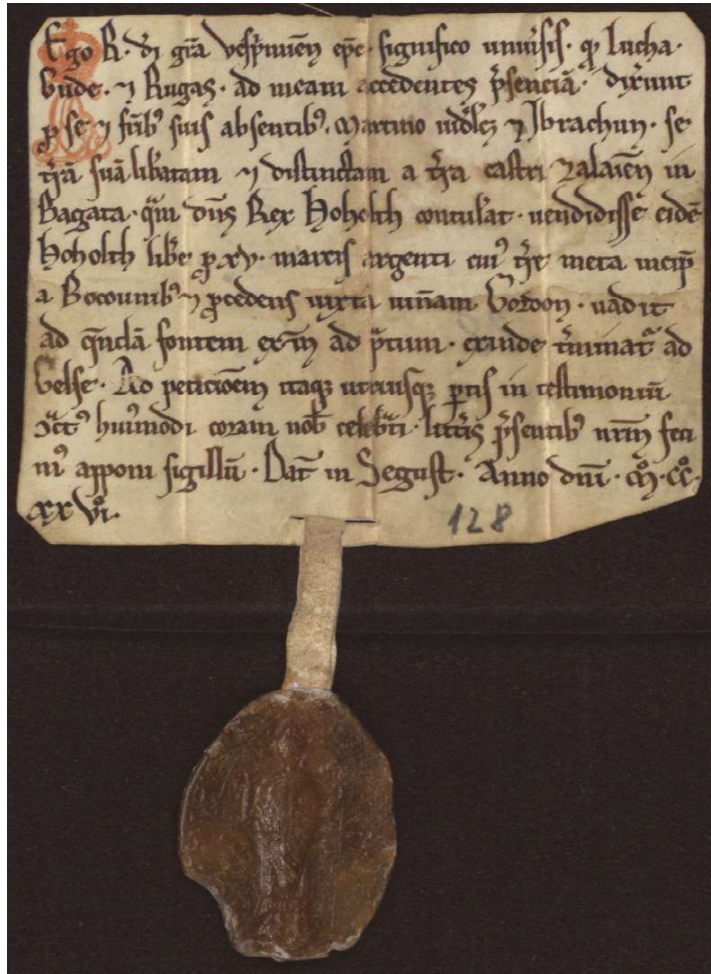
VEZPRIMIEN[SIS EP]ISCOP[VS].

A 13. században ezt a típusú vésetet követik a főpapok és az apátok is. MNL OL DL 60. [Bodor–Fügedi–Takács, 1984.; Kumorovitz, 1936.; VOSUPPL 63.; Solymosi, 2006. 319.] Az eredeti pecsétről készült fotómásolat. [NA]

3 A pecsét (2. kép) műanyagmásolatáról készült 3D scannelt fotómásolat. Az eredeti pecsétről készült műanyagmásolat a MKCS V8. 152., gipszmásolat pedig BTM 64.1. jelzet alatt található. 3D nyomtatott műanyag másolatot őriz a MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport 2016.1. számmal.

4 Róbert veszprémi püspök oklevele 1226-ból, melyben bizonyítja, hogy bizonyos Lucha, illetve annak Guda és Rugas nevű testvérei eladták Zala megyei Bagata nevű birtokukat 15 márká ezüstért bizonyos Hoholtnak, 1226. MNL OL DL 128. Áuo VI. n. 275. Skafar, 1971. 43.

Bertalan veszprémi püspök 1236-os oklevelének 4 plicáján eredetileg nyolc pecsét tartó pergamenszalagnak ejtettek bevágást, ma ötben található szalag, vagy annak töredéke. A 2. helyen Jakab comes [talán győri curialis comes] pecsétje függ, a 3. helyen Dég comes pecsétje függ. A 4. pergamenszalag leszakadt, de pecsétjével együtt még megvan, mely Mike [Mich(e)/Mych(e)] comes [feltehetően Mihály tárnokispán] lenyomata. Az 5. helyen Kán nembéli Gyula fia László somogyi ispán lovaspecsétje látható. Az épen maradt pecsétek közül utolsóként a 6. helyen Gutkeled nembéli László [Ladislau] comes királyi meghívott pecsétje függ. A pecsétek természetes színű viaszból készültek. (Zsoldos, 2011. és Kumorovitz, 1936. nyomán NÁ; BA).

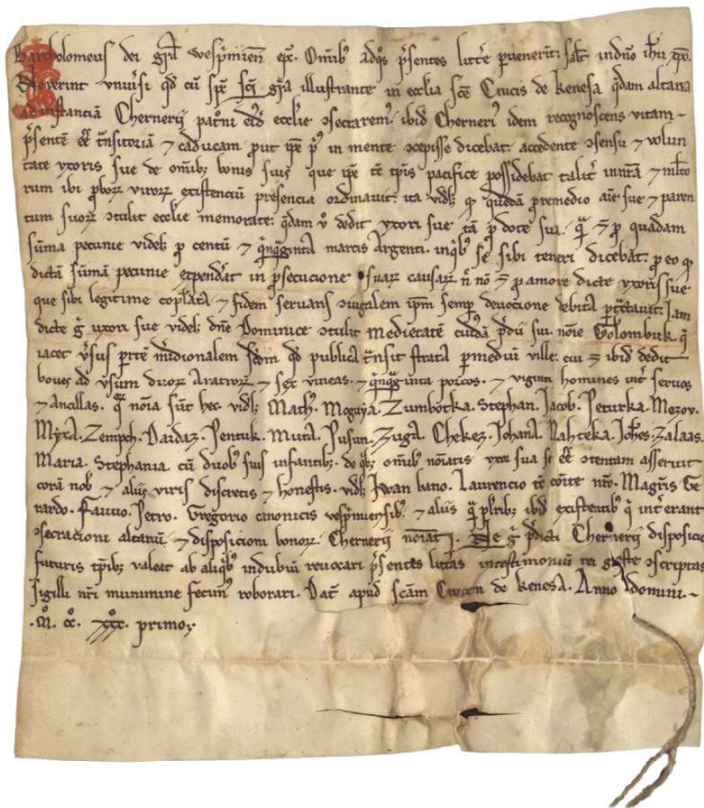
5 Róbert veszprémi püspök (1209–1226) kisebb pecsétje. A francia mintára készült főpapi pecsét kb. 45×37 mm nagyságú mandorla alakú és természetes színű. Pecsétmezejében teljes egyházi díszbe öltözött konzolon álló főpap látható. Fején mitra, bal kezében pástorbottot tart, jobbát áldásra emeli. Két folytonos vonal között majuszkulás körirata: +RO[.] IMIEN[SIS] EPI[.]S[COPUS]. MNL OL DL 128. (Bodor–Fügedi–Takács, 1984.; Kumorovitz, 1936.) Az eredeti pecsétről készült fotómásolat. [NÁ]

Az eredeti pecsétről készült műanyagmásolat a MKCS V8. 1148. gipszmásolat pedig a BTM 64.7. jelzet alatt található. 3D nyomtatott műanyag másolatot őriz a MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport 2016.2. számmal.

6 A pecsét (5. kép) műanyagmásolatáról készült 3D scannelt fotómásolat

7 Bertalan veszprémi püspök oklevele, melyben a kanizsai Szent Kereszt templom kegyuraságáról rendelkezik, bizonyosságát adván Chernernek, a templom kegyura felesége javára tett végrendeletének. Kanizsa (Szent Kereszt), 1231. MNL OL DL 165. Fejér, CD III/2. 221–223.; Áuo VI. n. 317.; VOSUPPL n. 40.

8 Bertalan veszprémi püspök ún. pontifikális pecsétje. Francia mintát követ, kb. 68×45 mm nagyságú mandorla alakú és természetes színű. Pecsétmezejében faldistoriumon ülő főpap látható. A fején lévő püspöksüveg, valamint a lába alatt elhelyezett zsámoly megszakítja a köriratot. Jobbjában pásztorbotot, csipő magasságban maga elé hajlított baljában valószínűleg könyvet (Biblia) tart. Két gyöngysor között majuszkulás körirata: **S(I)GILLVM) BARTHOLOMEI DEI GRA(CIA) VESPREMIEN(SIS) EPI(SCOPI)**. MNL OL DL 165. (Bodor–Fügedi–Takács, 1984. Kumorovitz, 1936.; VOSUPPL 83.) Az eredeti pecsétről készült fotómásolat [NÁ]

9 A pecsét (8. kép) műanyagmásolatáról készült 3D scannelt fotómásolat

Az eredeti pecsétről készült műanyagmásolat a MKCS VB. 157., gipszmásolat pedig a BTM 64.16. jelzet alatt található. 3D nyomtatott műanyag másolatot őriz a MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport 2016.3. számmal.

10 Bertalan veszprémi püspök és kiküldött bírótársai ítéletet hoznak Somogy megyében Borhold birtokviszonyai ügyében, Somogyvár, 1236. MNL OL DL 213. Áuo VII. n. 13.

Egy 1236-os, Zala megyei határjárási jegyzőkönyv oklevélének ¹¹ plicájába 13 bevágást ejtettek egy sorban balról-jobbra a pecsét-tartó szalagoknak. Feltehetően csak az első 11-be fűztek be hártyszalagokat, melyeknek kisebb-nagyobb darabjai ma is láthatóak. Az oklevél intitulációjában tizenegy név szerepel. Mára csupán a 3., 4., 9., és 10. helyen függ azonosítható pecsét. Mindegyik pecsétet természetes színű viaszba nyomták. A pecsétek sorrendje nem a megszokott, az intituláció szerint balról-jobbra haladtak a megpecsételők, ezért azok azonosítása kifejezetten nehézkes. A Művészettörténeti Kutatócsoport által készített műanyagmásolatok, és annak katalógusa szerint a pecsétek tulajdonosai Rénold ispán (valószínű Rátót nembeli), bizonyos Lothar, Zlaudus fehérvári olvasókanonok, és Kán nembeli Gyula fia László somogyi ispán (Sunkó, 2006.). Sajnos bővebb leírás nem áll rendelkezésünkre, így sem az azonosított pecsétek helyéről, sem azonosításuk módjáról nincs tudomásunk.

A 3. helyen található kör alakú pecsétben szereplő szembenéző ökör- vagy bölényfej (VOSuppl n. 46.) egyértelműen a Hahót nemzetség címerére utal, vagyis feltételezhetően az oklevélben is szereplő Hahót nembeli Arnold fia Arnold zalai ispán a tulajdonosa – nem pedig Rénold. Reštaurált, köriratából csak egyes betűk vehetők ki. (Analogiája DL 203., 241., 242., Kumorovitz, 1936.)

A 4. helyen lévő ovális alakú pecsét a katalógus nyomán Lothar/Lotárd tisztség nélküli személy pecsétje, mely köriratának olvasata bizonytalan, pecsétmezejében egy széttárt szárnyú álló angyal látható. A 9. helyen függő pecsét egyértelműen Ják nembeli Márton fia Zlaudus kanonoké. Mandorla alakú, körirata: + SIGIL[LUM] + MAGIS[TRI] (...) DI LECTORIS ALBENSIS. A pontsorrall határolt mezőben abból kiemelkedő, balra vágatott lovon Szent György köpenyes alakja látható, a jobbájában levő lándzsát a ló alatt tekerdő sárkányba döfi. A ló feje, farka, lábai átlépi a vonalszegélyt és belóg a körirat mezejébe. A pecsétmezőben az ábra mellett felül, két oldalt: SANCTUS GEORGIUS. (Rácz, 2000.)

A 10. helyen lévő szintén ovális alakú pecsét – a mezőben álló alak látható kezében lándzsával (vagy más szerint madár, VOSuppl 96.) – nem egyértelmű, hogy Kán nembeli Gyula fia Lászlóé, hiszen ő az azonos megbízás során lovaspecsétjét használta (DL 213.). Bár Csoma József és Györffy György a nemzetség címereként az oroszlánt azonosította, Körmendi Tamás rámutatott ennek megalapozatlanságára. (Körmendi, 2009). Ennek tekintetében, ha ez László kisebb, nem lovaspecsétje, akkor a Kán nemzetség egy újabb címeres emlékét rejtheti a pecsét. A köriratának olvasata szintén bizonytalan, így a kérdés további bizonyítást igényel. (NÁ; BA; GYA.)

11

Zala megyei határjárási jegyzőkönyv 1236-ból, Retud hidja mellett (Kehida): Bertalan veszprémi püspök, Arnold zalai ispán, Mihály tárnokispán, László ispán, Zlaudus fehérvári olvasókanonok és mások Paloznak faluban rögzítik a veszprémi egyházmegye birtokait és járandóságait. A veszprémi egyház átenged birtokából a zalai várnépeknek. VÉFL VKL Paloznak 9.; DF 200 636. VOSUPPL n. 46. Hasonmás: Holub, 1929. 72–73. k. Reg. Boross-Kredics, 19. (1237 év alatt).

IRODALOM

BODOR – FÜGEDI – TAKÁCS, 1984. • ÉRSZEGI, 1995. • Kumorovitz 1944. [1993.]
• Megpecsételt történelem. • Solymosi 1994; 2006.